

Gwlad yr Asyn a'r golwg deublyg: diffinio'r ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig

Wyn Mason

Cyfadran y Diwydiannau Creadigol, Prifysgol De Cymru

Cyflwynwyd: 29 Tachwedd 2019; Derbyniwyd: 30 Mehefin 2020

Crynodeb: Trafoda'r erthygl gwestiynau a gododd yn sgil llunio *Gwlad yr Asyn*, sef drama lwyfan ar ffurf monolog. Cafodd y ddrama ei hysgrifennu fel ymateb gwrthimperialaidd Cymreig i destun canonaidd Shakespeare, *The Tempest*. Yn gyntaf, ystyria'r erthygl y diffyg traddodiad a geir yng Nghymru o ysgrifennu dramâu gwrthddisgwrs Shakespeariaidd o safbwynt Cymreig, cyn canolbwyntio ar y cwestiwn, 'beth a ddylai nodweddu'r ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig?'. Dadleua y dylai gyfleu 'golwg deublyg', hynny yw, cydnabod bod gan Gymru etifeddiaeth o ddwy ochr y rhaniad imperialaidd: gwlad a gafodd ei gwladychu ond sydd hefyd wedi gwladychu.

Allweddeiriau: *Gwlad yr Asyn*, drama, ôl-drefedigaethol, Shakespeare, ysgrifennu creadigol.

Gwlad yr Asyn and double vision: defining the postcolonial Welsh play

Summary: This article discusses questions that arose during the writing of *Gwlad yr Asyn* (*Donkeyland*), a stage play that takes the form of a monologue. The play was written as a Welsh, anti-imperialist response to Shakespeare's canonical text, *The Tempest*. The article considers how the tradition of Shakespearian counter-discourse playwriting from a Welsh perspective is generally lacking in Wales, before focusing on the question of what should characterize a Welsh postcolonial play. It is argued that it should convey a 'double vision', a perspective which acknowledges that Wales inhabits a legacy of both colonized and colonizer.

Key words: *Gwlad yr Asyn*, drama, post-colonial, Shakespeare, creative writing.

Cyflwyniad

Cyflwynya'r erthygl hon ddamcaniaeth am natur y ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig, gan gynnig y term 'golwg deublyg' fel ffordd o enwi'r agwedd a dybir yn addas ar gyfer llunio drama o'r fath – hynny yw, dramâu sy'n cydnabod perthynas gymhleth a deuol Cymru â threfedigaethedd. Gwneir hyn o fewn cyd-destun trafod fy nrama lwyfan, sioe un person, *Gwlad yr Asyn*.¹ Cafodd ei hysgrifennu'n benodol fel drama ôl-drefedigaethol Gymreig, gyda'r nod o 'ysgrifennu 'nôl'² at Shakespeare trwy ailymweld â'i ddrama ganonaidd, *The Tempest* (c. 1610), a'i herio o safbwynt ôl-drefedigaethol Cymreig. Yn rhan agoriadol yr erthygl, eglurir beth oedd sbardun syniadol y ddrama yn y lle cyntaf. Ac yna, yn yr ail ran, trafodir sail wleidyddol a damcaniaethol y ddrama. Hynny yw, cyn medru llunio drama o'r fath, mae'n rhaid penderfynu beth yn union a olygir wrth gyfeirio at safiad gwleidyddol ôl-drefedigaethol Cymreig. Dadleuir dros ddefnyddioldeb y cysyniad 'golwg deublyg' fel ffordd o grisialu a chynrychioli perthynas Cymru â threfedigaethedd. Ac yn olaf, yn y drydedd ran, eglurir sut y llywiwyd y broses o lunio'r ddrama gan yr egwyddor o gyfleu'r 'golwg deublyg' ôl-drefedigaethol.

I. Man cychwyn

Fel rhan annatod o broses drefedigaethol yr Ymerodraeth Brydeinig, cafodd llenyddiaeth ganonaidd Saesneg ei defnyddio ledled y byd fel ffordd o ddyrchafu diwylliant Seisnig ar draul diwylliannau brodorol:

For generations during (and often after) imperial rule, the formal education of colonial subjects was circumscribed by the concerns and canons of a distant European centre. Because of its supposed humanistic functions, 'English Literature' occupied a privileged position in the colonial classroom, where its study was designed to 'civilise' native students by inculcating in them British tastes and values, regardless of the exigencies of the local context.³

Wrth i feddylfryd gwrthimperialaidd gynyddu yn ystod ail hanner yr ugeinfed ganrif, ac wrth i wledydd yr ymerodraeth ennill eu hannibyniaeth wleidyddol, datblygwyd traddodiad

¹ Bwriadwyd i *Gwlad yr Asyn* gael ei pherfformio ar faes Eisteddfod Genedlaethol Cymru yn Nhregaron ym mis Awst 2020 fel cydgynhyrchiad rhwng cwmni theatr Os Nad Nawr a Theatr Genedlaethol Cymru, gyda chefnogaeth Cyngor Celfyddydau Cymru, yr Eisteddfod a Phrifysgol De Cymru. Gan i'r Eisteddfod gael ei gohirio oherwydd feirws Corona, bwriedir llwyfanu'r ddrama yn Eisteddfod 2021.

² Gweler Ashcroft, B., Griffiths, G., a Tiffin, H. (1989), *The Empire Writes Back* (Abingdon: Routledge).

³ Gilbert, H., a Tompkins, J. (1996), *Post-Colonial Drama: theory, practice, politics* (Abingdon: Routledge), t. 15.

neu draddodiadau llenyddol a elwir yn ôl-drefedigaethol.⁴ Un o'r arddulliau llenyddol o fewn y traddodiad ôl-drefedigaethol yw'r hyn a elwir yn wrthddisgwrs ganonaidd (*canonical counter-discourse*),⁵ sef ailymweld â llenyddiaeth ganonaidd Ewrop er mwyn ei beirniadu o safbwynt gwrthimperialaidd. Yng nghyd-destun penodol yr Ymerodraeth Brydeinig, ni fu neb yn fwy o darged wrthddisgwrs na Shakespeare, dramodydd ac awdur mwyaf canonaidd Lloegr:

Among the many post-colonial reworkings of canonical texts, Shakespeare's plays figure prominently as targets of counter-discourse. The circulation of 'Shakespeare's Books' within educational and cultural spheres has been a powerful hegemonic force throughout the history of the British Empire, and is one which continues to operate in virtually all former colonies of England. In India, Canada, Australia, South Africa, New Zealand, and the West Indies, Shakespeare was for generations the most popular playwright, indeed the only playwright deemed worthy of attention.⁶

Derbyniodd Cymru, wrth gwrs, yr un driniaeth.⁷ Yn ei ragair i'w gyfieithiad o *Hamlet*, disgrifia'r dramodydd Cymreig Gareth Miles ei atgasedd cychwynol tuag at waith Shakespeare gan ei fod yn cael ei ddefnyddio i brofi goruchafiaeth diwylliant Seisnig:

Cenedlaetholdeb imperialaidd, haerllug yn datgan yn feunyddiol: "Gynnon ni mae'r Lluoedd Arfog dewra'n y byd, y Frenhinas anwyla', y Teulu Brenhinol mwya' urddasol, y Senedd fwya' democrataidd, y ceir a'r awyrenna' cyflyma', y Gyfraith deca' a'r plismyn ffeindia'. Ac ar ben hyn i gyd, bardd-ddramodydd-lenor-broffwyd-athronydd-diwinydd-seicolegydd mwya'r Oesoedd".⁸

Ac, o holl ddramâu Shakespeare, *The Tempest* yw'r un sydd wedi ennyn y nifer mwyaf o ymdriniaethau gwrthddisgwrs ôl-drefedigaethol. Un o'r rhesymau dros hyn yw dylanwad llyfr gan Octave Mannoni, gwyddonydd cymdeithasol o Fadagasgar, sef *Psychologie de la*

⁴ Yn aml, caiff y termau 'imperialaeth' a 'threfedigaethedd' eu defnyddio'n gyfnewidiol. Er mwyn helpu i wahaniaethu rhwng y ddau, gellir edrych ar eiriau Edward Said: "imperialism" means the practice, the theory, and the attitudes of a dominating metropolitan centre ruling a distant territory; "colonialism", which is almost always a consequence of imperialism, is the implanting of settlements on distant territory.' Gweler Said, E. W. (1994), *Culture and Imperialism* (London: Vintage), t. 8.

⁵ Term a fathwyd gan Helen Tiffin, gweler Tiffin, H. (1987), 'Post-colonial literatures and counter-discourse', *Kunapipi* 9 (3), 17–34, <<https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1705&context=kuunapipi>> [Cyrchwyd: 13 Medi 2019].

⁶ Gilbert a Tompkins, *Post-Colonial Drama*, t. 19.

⁷ Meddylier am Dylan Thomas, a'r modd yr oedd ei dad, y Cymro Cymraeg ac athro ysgol Saesneg, yn darllen Shakespeare iddo, a sut yr addysgwyd ef yn y canon Seisnig. 'From the time Dylan could talk his father began to inculcate in him a love of the English language [...] in the evenings there were family readings of Shakespeare's plays and the English poets.' Ackerman, J. (1995), *Dylan Thomas: His Life and Work* (New York: Palgrave Macmillan), t. 25.

⁸ Miles, G., a Bogdanov, M. (2004), *Hamlet William Shakespeare* (Caerdydd: UWIC Press), t. v.

colonisation (1950), a gafodd ei gyhoeddi yn y Saesneg o dan y teitl *Prospero and Caliban: The Psychology of Colonization*.

Seldom has a work about non-literary matters so profoundly influenced actors, directors, critics and teachers [...] Soon after 1950, post-colonial interpretations of *The Tempest*, often with acknowledgement of Mannoni's influence, dominated stages and studies around the world.⁹

Nid yw hyn yn syndod, gan fod trefedigaethedd yn rhan ganolog o stori *The Tempest*, sef dyn o dras Ewropeaidd (Prospero) yn coloneiddio ynys a oedd yn gartref i fenyw o dras Affricanaidd (Sycorax), ac yn ymsefydlu yno fel unben gyda'i ferch, Miranda. Felly ceisia mab Sycorax (Caliban), sydd wedi cael ei droi'n gaethwas i Prospero, ailgipio'r ynys oddi ar ei feistr. Er bod cymeriadau ac isblotiau eraill yn rhan o'r ddrama, gellir ystyried y prif gymeriadau, fel y gwna Mannoni, yn archdeipiau trefedigaethol: Prospero (y meistr estron), Caliban (y caethwas brodorol, gwrthryfelgar), Ariel (y gwas brodorol, cynorthwyol), Miranda (yr un 'ddiniwed', i'w hamddiffyn yn erbyn y bygythiad brodorol, anwaraidd).

Un o'r addasiadau theatraidd, gwrthddisgwrs cyntaf a mwyaf dylanwadol o *The Tempest* yw *Une Tempête* (1969) gan Aimé Césaire, awdur o Martinique, un o Ynysoedd y Caribî.¹⁰ Yn ei fersiwn ef, glyna Césaire fwy neu lai at naratif Shakespeare, ond cyflwynir pob agwedd ar y stori o safbwynt gwrthimperialaidd. Un o'r prif newidiadau yw troi Caliban yn gaethwas du, ac Ariel yn gaethwas *mulatto*, sef adlewyrchiad o hierarchaeth hiliol imperialaeth America. Ac ymdebyga cymeriad Caliban i'r actifydd hawliau sifil Malcolm X (1925–65) – mynna fod Prospero yn ei alw'n X, ac mae ei agwedd tuag at ddisodli grym Prospero yn ddi-gyfaddawd. Cyferbynna hyn ag agwedd fwy cyfaddawdol Ariel, sy'n ymdebygu i'r gweinidog a'r actifydd Martin Luther King Jr. (1929–68). Prif gymeriad *The Tempest* yw Prospero, y dyn Ewropeaidd sy'n ceisio rheoli pawb a phopeth (gan gynnwys natur), ond yn fersiwn Césaire, symudir canolbwynt y naratif tuag at y cymeriadau brodorol sy'n cael eu gorfodi i ymateb, yn eu gwahanol ffyrdd, i'r sefyllfa drefedigaethol, dreisgar. Ysgrifenna Césaire yn ôl at Shakespeare o bersbectif dyn o dras Affricanaidd; fel y dywed is-deitl y ddrama, dyma 'adaptation for a Black Theatre'. Ychwanegir cymeriad newydd, sef Eshu ('a black devil-god'), a chana Caliban ganeuon i annerch Shango, duw sy'n tarddu o lwyth yr Yorùbá yng ngorllewin Affrica,¹¹ a chyfeirir at Macaya, un o arweinwyr militaraid rhyfel annibyniaeth Haiti.¹²

⁹ Shakespeare, W. (1999), *The Tempest*, Vaughan, Virginia Mason a Vaughan, Alden T. (goln) (London: Arden), t. 104.

¹⁰ 'Une Tempête [...] was the earliest influential post-colonial rewriting of *The Tempest* in dramatic form.' (Gilbert a Tompkins, *Post-Colonial Drama*, t. 31.) 'Pallister (1991) cites an 1878 play, *Caliban*, by Ernest Renan, which depicts Caliban's eventual over-throwing of Prospero's rule. It is unclear, however, whether Césaire had read this relatively unknown play when he wrote his own version of *The Tempest*.' (Ibid., tt. 51–2.)

¹¹ Césaire, A. (2002), *A Tempest*, cyfieithwyd gan Richard Miller (New York: TCG Translations), t. 25.

¹² Ibid., t. 37.

Erbyn heddiw, yn dilyn dylanwad Mannoni, Césaire, a disgwrs ôl-drefedigaethol yn gyffredinol, mae bron yn ddisgwyliedig i lwyfaniad proffesiynol o *The Tempest* ymdrin ag elfennau gwleidyddol y ddrama mewn ffyrdd uniongyrchol:

Counter-discourse is always possible in the theatrical presentation of a canonical text, and even expected in some cases: for instance, it is rare to see a contemporary production of William Shakespeare's *The Tempest* that does not refigure Caliban in ways which demonstrate how the racial paradigms characteristic of Renaissance thought are no longer acceptable.¹³

Efallai fod gweld cynhyrchiad proffesiynol o *The Tempest* sy'n anwleidyddol yn ddiwyddiad prin, ond dyma yn wir a welwyd mewn cynhyrchiad Cymraeg o'r ddrama gan Theatr Genedlaethol Cymru yn 2012, sef *Y Storm*, wedi ei gyfieithu gan Gwyneth Lewis a'i gyfarwyddo gan Elen Bowman.¹⁴ Roedd y sioe yn rhan o ŵyl Byd Shakespeare a oedd yn dathlu Chwaraeon Olympaidd Llundain.¹⁵ Perfformiwyd y cynhyrchiad am y tro cyntaf yn ystod Eisteddfod Genedlaethol Cymru Bro Morgannwg, cyn teithio i Gaerfyrddin ac yna i Ystad y Faenol, Bangor. Llwyfannwyd y ddrama mewn pabell uchel, a defnyddiwyd estheteg syrcau er mwyn creu sbectacl trawiadol i gyfleu byd swynol ynys *The Tempest*. Derbyniodd y cynhyrchiad adolygiadau ffafriol, er enghraifft:

Mae'r cynhyrchiad yn ffres, ifanc, egniol ac yn fwy na dim, yn wahanol. Yn amlwg mae Theatr Genedlaethol yn symud tuag at gynyrchiadau sy'n gwthio'r ffiniau.¹⁶

Ac ar ddiwedd ei lyfryn, *Shakespeare yn y Theatr Gymraeg*, rhydd Emyr Edwards glod mawr i'r cynhyrchiad. Ar ôl olrhain hanes cynyrchiadau a chyfieithiadau o ddramâu Shakespeare yng Nghymru o ganol y bedwaredd ganrif ar bymtheg i'r presennol, daw i'r casgliad:

Yn sgîl [*sic*] y cyfieithu a'r llwyfannu ysbeidiol o waith Shakespeare i'r Gymraeg yn ystod y ganrif aeth heibio, y mae cynhyrchiad *Y Storm* yn 2012 yn binacl i'r holl weithgaredd.¹⁷

¹³ Gilbert a Tompkins, *Post-Colonial Drama*, t. 18.

¹⁴ Shakespeare, W. (2012), *Y Storm*, cyfieithiad Gwyneth Lewis o *The Tempest* (Tal-y-bont: Y Lolfa). Honnir ar glawr y llyfr fod y gwaith yn addasiad, ond cyfieithiad llythrennol ydyw mewn gwirionedd.

¹⁵ Bu Chwaraeon Olympaidd Llundain 2012 yn gatalydd ar gyfer trafodaethau cyffredinol am hunaniaeth Brydeinig. Er enghraifft, gweler Stephens, A. Closs (2016), 'The affective atmospheres of nationalism', *Cultural Geographies*, 23, 17 Chwefror, 181–98: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1474474015569994>> [Cyrchwyd: 22 Hydref 2019].

¹⁶ Williams, E. (2012), 'Adolygiad *Y Storm* gan Shakespeare', *National Theatre Wales Community* <<https://community.nationaltheatrewales.org/profiles/blogs/adolygiad-y-storm-gan-shakespeare-cyfieithiad-gan-gwyneth-lewis>> [Cyrchwyd: 18 Awst 2019].

¹⁷ Edwards, E. (2016), *Shakespeare yn y Theatr Gymraeg* (Caerdydd: Argraffwyr yr Abaty), t. 92.

Ond, o ystyried y cynhyrchiad o bersbectif ôl-drefedigaethol, mae'n anodd meddwl ym mha fodd y bu iddo 'wthio'r ffiniau', na llwyddo i fod yn 'binac'l' ar ymwneud Cymru â Shakespeare. Gellir dychmygu y byddai testun canonaid gan Shakespeare sy'n ymhél â threfedigaethedd yn addas ar gyfer ymdriniaeth wrthddisgwrs Gymreig, gan fod Cymru wedi ymwneud ag imperialaeth o'r ddau begwn. Hynny yw, mae Cymru'n wlad a gafodd ei gwladychu ond sydd hefyd wedi gwladychu gwledydd eraill.¹⁸ Yn y lle cyntaf, cafodd Cymru ei gwladychu gan deyrnas Lloegr.¹⁹ Ac yn ddiweddarach, fel rhan o system wleidyddol, economaidd a milwrol Prydain Fawr, cyfrannodd Cymru at imperialaeth fyd-eang yr Ymerodraeth Brydeinig,²⁰ yn ogystal â sefydlu gwladfa annibynnol ar lywodraeth Prydain ym Mhatagonia.²¹ Ymhelaethir ymhellach ar berthynas Cymru â threfedigaethedd yn ail ran yr erthygl, ond, am y tro, ystyrier perthnasedd *The Tempest* i etifeddiaeth drefedigaethol Cymru yn y ddeialog rhwng Miranda a Caliban. Ar y naill law, mae'r hiliaeth a fynegir yn berthnasol i Gymru gan ei bod yn nodweddiadol o agwedd haerllug gyffredinol pobloedd Ewrop tuag at bobloedd anwropeaidd yn ystod y cyfnod imperialaidd. Ond, ar y llaw arall, mae'r darn hefyd yn berthnasol gan ei fod yn adlewyrchu agwedd ragfarnlyd Seisnig y cyfnod tuag at y gwledydd Celtaidd yn gyffredinol, gan gynnwys Cymru,²² a thuag at Iwerddon yn enwedig.²³

¹⁸ Yn yr erthygl hon, ystyrir bod y geiriau 'trefedigaethu', 'gwladychu' a 'choloneiddio' yn gyfystyr â'i gilydd.

¹⁹ Mae ceisio nodi un dyddiad penodol pan gafodd Cymru ei gwladychu gan Loegr yn broblematig. Un dyddiad arwyddocaol, er enghraifft, yw marwolaeth y Tywysog Llywelyn ap Gruffudd yn 1282: 'Independent Gwynedd was obliterated and Edward took pains to secure all insignia and any other symbols which might service a revival, to take action against the poets and to wipe out whatever trace of a Welsh state remained [...] The Welsh passed under the nakedly colonial rule of an even more arrogant, and selfconsciously alien, imperialism.' (Williams, G. A. (1985), *When Was Wales?* (Harmondsworth: Penguin), t. 85.)

²⁰ 'Great Britain, as a human reality rather than a ritual title, took shape around the union of England and Scotland in 1707 and was built on merchant capitalism, imperialism, naval power, a modernized agriculture and liberal oligarchy. In its sweep to maritime supremacy, its hegemony over the Atlantic trade and its slave economies [...] in its uniquely dominant capital of London sucking in talent from the four corners, it evolved a highly unusual structure in which what was in fact a multinational state (with the so-called Celtic Fringe providing 46 per cent of its population) achieved a British uniformity [...] Within this state and its developing nation, the Welsh, like the Slovaks in Austria-Hungary, had disappeared into the dominant partner' (Ibid., tt. 141–2). Gweler hefyd: Davies, J. (1992), *Hanes Cymru* (London: Penguin) neu Brooks, S. (2015), *Pam Na Fu Cymru: Methiant Cenedlaetholdeb Cymraeg* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).

²¹ Lublin, G. (2009), 'Y Wladfa: gwladychu heb drefedigaethu?', *Gwerddon*, 4, Gorffennaf, 8–23.

²² Meddyliar, er enghraifft, am adroddiad y Llyfrau Gleision: 'The Welsh language is a vast drawback to Wales, and a manifold barrier to the moral progress and commercial prosperity of the people. It is not easy to over-estimate its evil effects'. (Llyfrau Gleision, *Reports of the commissioners of inquiry into the state of education in Wales* (1847), <<https://www.llyfrgell.cymru/darganfod/oriel-ddigidol/deunydd-print/llyfrau-gleision-1847>> [Cyrchwyd: 25 Mai 2020].)

²³ Mae llawer o ddeunydd wedi ei gyhoeddi am y cysylltiad rhwng Caliban ac Iwerddon. Am grynodeb, gweler Shakespeare, W. (1999), *The Tempest*, Vaughan, Virginia Mason, a Vaughan, Alden T. (goln) (London: Arden), tt. 47–54. Er enghraifft: 'Some specifics, according to [Dympna] Callaghan, reflect the imperialists' vision of Caliban: their fear of his attempted miscegenation; their contempt for his language ('gabble', a word of Irish provenance, first appears in a sixteenth-century Anglo-Irish description of Irish speech); their efforts to displace his culture; their curtailments of his freedom and territory.' (Ibid., t. 52.)

MIRANDA Abhorred slave,
 Which any print of goodness wilt not take,
 Being capable of all ill; I pitied thee,
 Took pains to make thee speak, taught thee each hour
 One thing or other. When thou didst not, savage,
 Know thine own meaning, but wouldst gabble like
 A thing most brutish, I endowed thy purposes
 With words that made them known. But thy vile race,
 (Though thou didst learn) had that in't which good natures
 Could not abide to be with; therefore wast thou
 Deservedly confined into this rock,
 Who hadst deserved more than a prison.

CALIBAN You taught me language, and my profit on't
 Is I know how to curse. The red plague rid you
 For learning me your language.²⁴

Er ei berthnasedd amlwg i Gymru, ymddengys nad oes addasiad ôl-drefedigaethol Cymreig o *The Tempest* yn bodoli. Beth a olygir pan gyfeirir at safbwynt 'ôl-drefedigaethol Cymreig'? Cyfeiria'r ansoddair at safbwynt ôl-drefedigaethol sy'n meddu ar bersbectif Cymreig yn benodol, yn hytrach nag un Prydeinig, er enghraifft, neu un mwy cyffredinol. Hynny yw, dyma safiad gwleidyddol sy'n ystyried i Gymru gael ei gwladychu, ond iddi hefyd wladychu gwleidydd eraill. Dyma felly oedd man cychwyn *Gwlad yr Asyn*: llunio drama sydd wedi ei seilio'n fras ar *The Tempest*, a gwneud hynny o safbwynt ôl-drefedigaethol, gwrthddisgwrs Cymreig. Sylwer bod yr ymateb hwn i waith Shakespeare yn cyferbynnu ag un Saunders Lewis, er enghraifft, a oedd hefyd wedi ei symbylu i gyfansoddi dramâu o safbwynt cenedlaetholgar Cymreig. Ei ymateb ef oedd llunio dramâu neo-glasurol Cymraeg (rhai ohonynt yn fydryddol, sy'n amlygu ei hoffter o waith Shakespeare), fel ffordd o wrthbwysio arglwyddiaeth bardd cenedlaethol Lloegr ar Gymru. Mae'r dull gwrthddisgwrs yn anelu at fod yn fwy hunanymwybodol feirniadol o dueddiadau a meddylfryd imperialaidd. Er mwyn cynyddu potensial beirniadol y ddrama, penderfynwyd adfeddu (*appropriate*) prif gymeriadau *The Tempest* yn unig, a hepgor ei naratif gwreiddiol yn gyfan gwbl. A chan ddilyn esiampl Césaire, penderfynwyd canolbwyntio'n bennaf ar y gwrthdaro rhwng y ddau gymeriad brodorol: Caliban, y caethwas gwrthryfelgar, ac Ariel, y gwas ufudd. Yn hyn o beth felly, mae *Asyn* yn gymaint o addasiad/adfeddiad o *Une Tempête* ag ydyw o *The Tempest*.²⁵

Yn gyntaf, cyn parhau i olrhain y broses greadigol o lunio *Gwlad yr Asyn*, mae'n rhaid ystyried y cymhlethdodau sydd ynghlwm wrth gymryd safiad ôl-drefedigaethol Cymreig. Dim

²⁴ Shakespeare, *The Tempest*, act I, gol. ii, tt. 175–6.

²⁵ Am gymhariaeth rhwng addasu ac adfeddu llenyddol, gweler Sanders, J. (2005), *Adaptation & Appropriation* (Abingdon: Routledge).

ond hyd at ryw bwynt penodol y gall dramodydd ôl-drefedigaethol Cymreig ddilyn awdur fel Césaire gan fod sefyllfa geowleidyddol a threfedigaethol Cymru mor wahanol i un Martinique, a hynny oherwydd bod y Cymry ymhlith yr Ewropeaid a wladychodd gyfandiroedd America, Asia ac Affrica. Gellir dadlau felly fod gan diriogaeth fel Martinique (a Césaire fel dramodydd o dras Affricanaidd) berthynas glasurol, ddidwyll â threfedigaethedd, tra bo un Cymru yn llawer mwy amwys. Felly, wrth ddewis ysgrifennu drama ôl-drefedigaethol Gymreig, mae'n rhaid i ddramodydd ddod i delerau â chymhlethdodau perthynas Cymru â threfedigaethedd yn gyffredinol, sef penderfynu beth yw sail wleidyddol y dramodi. Dyma yw bwriad rhan nesaf yr erthygl.

II. Golwg deublyg

Lleoli Cymru

O edrych ar gyhoeddiadau ym maes y ddrama ôl-drefedigaethol, prin iawn yw'r sôn am Gymru. Er enghraifft, yn eu cyflwyniad i'r gyfrol *Post-Colonial Drama: theory, practice, politics*, teimla'r awduron fod angen iddynt gyfiawnhau cynnwys dramâu Gwyddelig yn eu hastudiaeth, ond nid ydynt yn sôn am Gymru:

This study considers plays from Australia, Canada, India, Ireland, New Zealand, various countries in Africa, parts of South-East Asia, and the Caribbean. Ireland, Britain's oldest colony, is often considered inappropriate to the post-colonial grouping, partly because it lies just off Europe [*sic*]. Yet Ireland's centuries-old political and economic oppression at the hands of the British – and its resistance to such control – fits well within the post-colonial paradigm.²⁶

Mae cael ei hepgor yn brofiad cyffredin i'r genedl Gymreig. Fel arfer gwelir hyn yng nghyd-destun Prydeindod, ond, yn aml, digwydd hyn hefyd oddi mewn i rai disgyrsiau ôl-drefedigaethol. Un o ffigyrau craidd maes astudiaethau ôl-drefedigaethol oedd Edward W. Said. Canolbwyntia ei lyfr dylanwadol *Orientalism* (1978) ar ddatgelu sut y mae cynrychiolaeth ddiwylliannol y gorllewin wedi portreadu'r dwyrain. Yn ddiweddarach, yn *Culture and Imperialism* (1993), ehangodd ei ymchwil i edrych ar y berthynas rhwng Ewrop a'i thiriogaethau tramor ledled y byd.²⁷ Arweiniodd cyhoeddiadau fel y rhain at duedd o fewn astudiaethau ôl-drefedigaethol i feddwl mewn termau deuaidd a phegyrol: gorllewin/dwyrain, Ewropeaidd/anewropeaidd, gwyn/du. Ond, serch hyn, tueddir i gynnwys Iwerddon fel rhan o'r ddisgwrs ôl-drefedigaethol glasurol, er iddi fod yn wlad Ewropeaidd ac yn rhan

²⁶ Gilbert a Tompkins, *Post-Colonial Drama*, t. 7.

²⁷ 'I [...] have tried here to expand the arguments of the earlier book [Orientalism] to describe a more general pattern of relationships between the modern metropolitan West and its overseas territories.' (Said, E. W. (1994), *Culture and Imperialism* (London: Vintage), t. xi.)

o'r Deyrnas Unedig (DU) yn ystod cyfnod yr Ymerodraeth (sef rhwng 1801 a 1922). Fel y gwelir yn y dyfyniad uchod, mae hyn i raddau yn ymwneud â'i hanes o wrthsefyll rheolaeth imperialaidd Prydain. Caiff Cymru ei hepgor o'r ddisgwrs oherwydd bod ganddi draddodiad hirhoedlog o uniaethu â Lloegr (hanes sy'n mynd yn ôl i'r Cyfnod Modern Cynnar, os nad cynt).

Ond, dros y ddau ddegawd diwethaf, heriwyd meddylfryd deuaidd astudiaethau ôl-drefedigaethol, ac mae peidio â chydabod sefyllfa gwlad fel Cymru yn rhan o'r feirniadaeth honno.²⁸ Er enghraifft, dadleua Kirsti Bohata yn *Postcolonialism Revisited*:

The sheer diversity of ethnicities, places and literatures which might be addressed through postcolonial paradigms means that, while the term may serve as a shorthand to refer to the academic discourses which engage with or make use of postcolonial theory, the subdivision (and perhaps renaming) of the field(s) is long overdue. Within such subdivision there is most certainly space for the use and expansion of postcolonial theory in the context of those countries not normally recognized as colonial or post-colonial. These are countries whose early histories include conquest and colonization prior to the period traditionally addressed by postcolonialism, and whose subjugation or marginalization may indeed continue right through and beyond the eras of overseas mercantilism, colonization and imperialism. In these cases we find a long history of cultural assimilation and/or political co-option, yet also a persistent, self-defined sense of cultural difference and, later, of nationhood.²⁹

Gellir dadlau bod yr ymadrodd 'yet also' yn y frawddeg uchod yn nodweddu hanfod perthynas hanesyddol Cymru â threfedigaethedd: gwlad a gafodd ei gwladychu, ond eto hefyd, un sydd wedi gwladychu tiriogaethau eraill. Digwyddodd y rhan helaeth o weithgareddau imperialaidd Cymru o fewn cyd-destun y gyfundrefn Brydeinig. Meddylier, er enghraifft, am yr ymfudwyr cynnar o Gymru i Unol Daleithiau America, y Cymry yn Awstralia, neu'r cenhadon Cristnogol yn Asia a'r Affrig.³⁰ Ond efallai mai'r ffordd orau o werthfawrogi perthynas ddeublyg Cymru

²⁸ Yng nghyd-destun Prydain, adeilada'r gwaith hwn ar Hechter, M. (1975), *Internal Colonialism: Celtic Fringe in British National Development* (Piscataway: Transaction Publishers); a Nairn, T. (1977), *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism* (London: NLB).

²⁹ Bohata, K. (2004), *Postcolonialism Revisited: Writing Wales in English* (Llandybie: Gwasg Dinefwr), t. 3. Cafodd y llyfr hwn ei gyhoeddi yng nghanol trafodaeth frwd yng Nghymru am berthnasedd y term 'ôl-drefedigaethol' i Gymru. Er enghraifft, gweler cyfres o erthyglau a llythyrau a gyhoeddwyd yn y *New Welsh Review* yn ystod 2004–5 gan awduron megis Dai Smith, Jane Aaron, Patrick McGuinness, John Pikoulis a Kirsti Bohata.

³⁰ Am y ddadl dros gyflwyno hanes penodol-Gymreig o fewn imperialaeth Prydain yn gyffredinol, gweler Jones, A., a Jones, B. (2003), 'The Welsh World and the British Empire, c. 1851–1939: An Exploration', *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 31 (2), 57–81. Am ddadansoddiad ôl-drefedigaethol o weithgaredd y cenhadon Cymreig, gweler Jones, A. (2015), 'The Other Internationalism? Missionary Activity and Welsh Nonconformist Perceptions of the World in the Nineteenth and Twentieth

ag imperialaeth yw trwy ystyried y fenter drefedigaethol sy'n unigryw i Gymru, sef y Wladfa Gymreig, a ddechreuodd yn 1865 pan laniodd llong y *Mimosa* ym Mhatagonia, De America. Roedd y fenter hon yn hollol annibynnol ar lywodraeth y DU. Gellir cyfeirio at nifer o gymelliannau cyffredinol a orwedda i y tu ôl i'r 'Fenter Fawr' – tloidi neu ddyheadau crefyddol, er enghraifft – ond ni ellir gwadu'r dimensiwn gwrth-drefedigaethol: y dyhead i ddianc rhag gorthrwm Prydeindod a sefydlu cymuned hunan-lywodraethol, Gymraeg ei hiaith. Fel y dywed Lublin yn ei herthygl 'Y Wladfa: gwladychu heb drefedigaethu?':

Gwelir llythyr a anfonwyd ar ran y Gymdeithas Wladychfaol at awdurdodau'r Ariannin yn Buenos Aires ar 7 Tachwedd 1861. Ceir yn y llythyr gais i adfer y sefyllfa orthrymus [...] Amlygwyd yn y datganiad hwn awyddfyrd cryf am ymreolaeth: 'Gallwn eich hysbysu mai ein dymuniad yw cael gwlad lle y gallwn gael llywodraethu ein hachosion mewnol yn gyfangwbl, heb unrhyw ymyriad o eiddo un genedl arall yn ein pethau bydol a chrefyddol.'³¹

Yn gyffredinol, tuedda rhyngwladol modernrwydd Prydeindod i bortreadu diwylliant gwledydd Celtaidd Ynysoedd Prydain fel un israddol a chyntefig. Gwelir hyn ar ei fwyaf amlwg mewn perthynas ag Iwerddon, ond mae hefyd yn bresennol yng nghyd-destun yr Alban a Chymru. Un o'r enghreifftiau mwyaf amlwg, cyhoeddus o hyn yng Nghymru (fel y soniwyd yn gynharach) oedd agwedd awduron y Llyfrau Gleision, *Reports of the commissioners of inquiry into the state of education in Wales* (1847). Yn wir, gellir ystyried yr adroddiad damniol hwn fel un o'r ffactorau a arweiniodd at yr ymgyrch i sefydlu'r Wladfa yn y lle cyntaf, fel y crybwyllia Lucy Taylor yn ei herthygl, 'Global perspectives on Welsh Patagonia'. Amlyga'r adroddiad ar gyflwr addysg y cyfnod yr un ieithwedd drefedigaethol yn union ag a ddefnyddiwyd ar draws yr Ymerodraeth Brydeinig i ddyrchafu un diwylliant a dilorni un arall:

Like Ireland, Wales was the subject of colonial discourses, which echo those in the wider empire. In her work on the nineteenth-century Welsh novel written in English, Kirsti Bohata demonstrates that linguistic otherness was associated with racialized metaphors of 'darkness',³² a trope also vivid in the reports. For Commissioner Symonds, for example: 'Superstition

---

Centuries', yn Williams, C., Evans, N. ac O'Leary, P. (goln), *A Tolerant Nation? Revisiting Ethnic Diversity in a Devolved Wales* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 49-60. Hefyd, gweler project rhyngddisgyblaethol Lisa Lewis et al. am genhadon Cymreig yng ngogledd-ddwyrain India; 'Welsh and Khasi Cultural Dialogues': <www.welshkhasialogues.co.uk/index.html> [Cyrchwyd: 13 Mai 2020].

³¹ Lublin, 'Y Wladfa', t. 9. Daw'r dyfyniad yn y testun gwreiddiol o Jones, L. (1898), 'Plas Hedd', *Hanes y Wladfa Gymreig Tiriogaeth Chubut, yn y weriniaeth Ariannin, De Amerig* (Caernarfon), t. 1.

³² Troednodyn yn yr erthygl y dyfynnir ohoni (gweler troednodyn 33): 'Kirsti Bohata (2015), "Apes and cannibals in Cambria: literary representations of the racial and gendered other", in Charlotte Williams, Neil Evans, and Paul O'Leary, eds., *A tolerant nation? Revisiting ethnic diversity in a devolved Wales*, Cardiff: University of Wales Press, 2015, pp. 85-105.'

prevails. Belief in charms ... even witchcraft, sturdily survive all the civilization and light ... little or none of such light has yet penetrated the dense darkness which, harboured by their language ... enshrouds the minds of the people.’³³

Cyfrannodd profiadau dilornus o'r fath yng Nghymru at gymuned y Wladfa'n mabwysiadu agwedd o 'gyfeillgarwch' tuag at frodorion Patagonia: llwyth y Tehuelche i ddechrau yn nyffryn Camwy (*Chubut*), ac yn ddiweddarach y Mapuche yn yr Andes. Roedd arweinwyr menter y Wladfa yn awyddus i sefydlu polisi gwahanol mewn perthynas â brodorion De America o'i gymharu â'r un treisgar a oedd eisioes yn bodoli'n gyffredinol ar draws Gogledd America. Yn gymharol felly, roedd eu hagwedd tuag at y brodorion yn ganmoladwy. Ond, fel y dadleua ysgolheigion ôl-drefedigaethol megis Lublin a Taylor, roedd y safbwynt yn un anghyson. Y tu ôl i'r cyfeillgarwch, llechai'r ddeuoliaeth drefedigaethol: gwareiddiad Ewropeaidd/barbariaeth anewropeaidd. Nid oedd y gwrthddywediad o geisio datrys problem drefedigaethol yng Nghymru trwy sefydlu gwladfa dramor yn amlwg i'r gwladychwyr Cymreig:

The Welsh colony [...] was imbued with colonial/utopian fantasies which perhaps helped to gloss over the contradictory realities of life and power in Chubut. The Welsh were simultaneously resisting racialised cultural imperialism and keenly promoting colonisation as the means of resistance.³⁴

Rhyw ddeng mlynedd ar ôl sefydlu'r Wladfa Gymreig, cafodd gwrthddywediadau'r fenter eu chwala wrth i wladwriaeth yr Ariannin weithredu polisi o ddifetha cymunedau trigolion brodorol Patagonia: y rhyfel a elwir yn Goncwest yr Anialwch (*Conquista del Desierto*). Lladdwyd nifer fawr o'r boblogaeth frodorol a gwahanwyd teuluoedd: anfonwyd y gwagedd i weithio fel morynion yn Buenos Aires a'r dynion i weithio ar blanhigfeydd. Er i arweinydd y Wladfa, Lewis Jones, ddanfôn llythyr at yr awdurdodau Archentaidd yn pledio achos y trigolion brodorol, cafodd yr apêl ei hanwybyddu. Nid oedd sefyllfa o ryfel yn caniatáu safbwynt amwys: daeth yn amlwg y byddai'r gymuned Gymreig yn sefyll, yn y pen draw – fel pobl wynion, Ewropeaidd – ar ochr drefedigaethol y rhaniad imperialaidd.

Roedd y fath amgylchiadau'n gosod Cymry Patagonia mewn sefyllfa ddeuol. Ar un ochr, roedd eu gorffennol fel dioddefwyr tybiedig gormes ym Mhrydain yn creu rhyw ymwybyddiaeth o orthrymder ynddynt, a allai fod wedi eu hysgogi i gydymdeimlo â chyflwr trist pobloedd ddi-rym.

³³ Taylor, L. (2018), 'Global perspectives on Welsh Patagonia: the complexities of being both colonizer and colonized', *Journal of Global History*, 13 (3), Tachwedd, t. 456. Troednodyn yn erthygl Taylor (2018) ar dudalen 456: 'Quoted in R. Tudur Jones (2016), "Michael D. Jones a thynged y genedl", in E. Wyn James and Bill Jones, eds., *Michael D. Jones a'i Wladfa Gymreig*, Cardiff: University of Wales Press, 2016, p. 77.'

³⁴ Taylor, L. (2017), 'Welsh-Indigenous Relationships in Nineteenth Century Patagonia: "Friendship" and the Coloniality of Power', *Journal of Latin American Studies*, 49 (1), Chwefror, 161.

Ar yr ochr arall, roedd gwreiddiau Ewropeaidd y Cymry yn eu hagosáu at lywodraeth yr Ariannin. Ac eithrio cefndir Pabyddol y rhan fwyaf o'r awdurdodau, roedd llawer mwy yn gyffredin rhwng llywodraethwyr yr Ariannin a Chymry Patagonia, ac roedd felly'n gwbl naturiol i'r gwladfawyr glosio at wareidd-dra dynion gwyn Buenos Aires.³⁵

Mae hanes y Wladfa yn cynnig portread clir o berthynas ddeublyg Cymru â threfedigaethedd. Hynny yw, o fewn cyd-destun diwylliannol, gwleidyddol ac economaidd y DU, roedd sefyllfa Cymru'n israddol; ond, wrth i longau fel y *Mimosa* hwylio i Hemisffer y De, wrth iddi groesi ffin gyfandirol Ewrop, codwyd statws y Cymry. O fewn system hierarchaidd, hiliol trefedigaethedd, rhoddwyd statws uwch i'r Cymry na phoblogaeth frodorol De America. Ond eto hefyd, fel cymuned a siaradai iaith leiafrifol, rhoddwyd iddynt statws is na'r Archentwyr Ewropeaidd. Yn dilyn Concwest yr Anialwch, cafodd annibyniaeth wleidyddol y Wladfa ei diddymu: sugnwyd y gymuned Gymreig i system wladwriaethol, homogenaidd yr Ariannin, lle y teyrnasai'r Sbaeneg dros y Gymraeg (yn wir, fe'i galwyd yn iaith farw, sef sefyllfa nid annhebyg i'r un y ceisiodd y Cymry ddianc rhagddi ym Mhrydain).³⁶

Yn eu hymchwil i hanes y Wladfa, cyfeiria Lublin a Taylor at draddodiad neilltuol o fewn ôl-drefedigaethedd sy'n tarddu o America Ladin, traddodiad sy'n cylchdroi o gwmpas cysyniad 'dad-drefedigaetholdeb' (*decoloniality*).³⁷ Bathodd Aníbal Quijano, cymdeithasegydd o Beriw, y term 'trefedigaetholdeb' (*coloniality*) yn y 1990au cynnar,³⁸ a sbardunodd hyn gasgliad o academyddion ôl-drefedigaethol, o America Ladin yn bennaf, i ddatblygu damcaniaethau pellach. Yn ei hanfod, cyflwynwyd yr ymadrodd cyfansawdd 'modernrwydd/trefedigaetholdeb' (*modernity/coloniality*) i'r ddisgwrs, gan ddatlau mai trefedigaetholdeb yw ochr dywyll, guddiedig modernrwydd, a'i bod yn amhosibl gwahanu'r naill oddi wrth y llall. Pan gafodd y cysyniad Ewropeaidd o fodernrwydd ei greu a'i wasgaru dros y byd (o tua'r flwyddyn 1500 ymlaen), ymledodd ar y cyd â threfedigaetholdeb:

If modernity is a narrative (or, better still, a set of narratives), coloniality is what the narratives hide or disguise, because it cannot be said explicitly. To say it explicitly would be to run against the very promises of modernity. It cannot be said explicitly that slavery is the exploitation of human beings for the benefit of other human beings.³⁹

³⁵ Lublin, 'Y Wladfa', t. 12.

³⁶ 'In the same year (1883), Finochetto [y comisâr Archentaidd] labelled Welsh as a "dead language" of schooling, and asserted the superiority of Spanish instruction in the new national schools'. (Taylor, *Global Perspectives*, t. 466.)

³⁷ 'I interpreted the texts [archifau'r Wladfa] through a perspective inspired by the Latin American "coloniality of power" scholarship. I approach this literature not as a set of truths but rather as a series of approaches and questions that we can ask of conventional interpretations of history and international politics.' (Taylor, 'Welsh-Indigenous Relationships', t. 146.)

³⁸ Er mwyn darllen ei waith yn Saesneg, gweler Quijano, A. (2000), 'Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America', *Nepantla: Views from South*, 1 (3), tt. 533–80.

³⁹ Mignolo, W. D., a Walsh, C. E. (2018), *On Decoloniality: concepts, analytics, praxis* (Durham, NC: Duke University Press), t. 141.

Dadleua ysgolheigion sy'n ymdrin â 'threfedigaethdeb' bod ieithwedd benodol modernrwydd wedi newid rhwng yr unfed ganrif ar bymtheg a'r cyfnod presennol (e.e. y Dadeni, yr Ymoleuo, y genhadaeth Ewropeaidd o 'wareiddio' gwledydd anewropeaidd, moderneiddio, cynnydd, datblygiad, globaleiddio), ond bod trefedigaetholdeb grym (*the coloniality of power*) wedi aros yn gyson am bum can mlynedd. Cyfranna cysyniadau ôl-drefedigaethol o'r fath at ddealltwriaeth o hanes y Wladfa. Wrth ystyried y fenter Gymreig yng nghyd-destun trefedigaetholdeb, sylwir sut y defnyddiwyd rhethreg modernrwydd (gwaraidd/barbaraid, Ewropeaidd/anewropeaidd) gan y gwahanol weithredwyr ar ddwy ochr yr Iwerydd er mwyn cyfiawnhau ymddygiad gormesol o fewn Prydeindod, Cymreictod a chenedlaetholdeb Archentaidd.

Cyflwyno gwaith ymchwil Lublin a Taylor Gymreictod mewn dau gyd-destun geowleidyddol cyferbyniol: o fewn ffiniau Ewrop (Cymru fel rhan o'r DU) a thu hwnt i Ewrop (y Wladfa yn Ne America). Cyflea astudiaethau o'r fath berthynas ddeublyg Cymru â threfedigaethedd, sef profiad ar naill ochr y rhaniad imperialaidd a'r llall: gwlad wedi ei gwthio i'r cyrion gan Brydeindod ar y naill law, ond a chanddi statws breintiedig fel gwlad Ewropeaidd ar y llaw arall. Gellir dadlau bod y naill bersbectif a'r llall yn angenrheidiol i'r broses o leoli Cymru o fewn ôl-drefedigaethedd. Gellir cyfeirio at y persbectif deul hwn fel 'golwg deublyg', sef golwg o ddau begwn trefedigaethedd yr un pryd. Gellir datgan, er enghraifft, fod astudiaethau Lublin a Taylor, gan eu bod yn trafod dwy ochr Cymreictod – y meddylfryd trefedigaethol (*colonial*) yn ogystal â'r un trefedig (*colonized*) – yn waith ysgolheigaidd sy'n cyfleu golwg deublyg.

Wrth geisio lleoli Cymru o fewn ôl-drefedigaethedd, mae'n rhaid dewis a dethol pa agweddau ar y ddisgwrs sy'n berthnasol i sefyllfa gymhleth Cymru a pha rai nad ydynt yn berthnasol. Weithiau, hefyd, mae gofyn bathu termau newydd. Mae'r ymadrodd 'golwg deublyg' yn swnio'n debyg iawn i 'ymwybyddiaeth ddeublyg' (*double consciousness*), sef y term a ddefnyddiodd W. E. B. Du Bois yn ei lyfr dylanwadol *The Souls of Black Folk* (1903). Ond golyga rywbeth ychydig yn wahanol. Yn ei lyfr, trafoda Du Bois yr ymwybyddiaeth ddeublyg sy'n tarddu o fod yn Affricanaidd ac yn Americanaidd, a'r gwrthdaro a geir rhwng y ddwy hunaniaeth:

The Negro is [...] born with a veil, and gifted with second-sight in this American world, – a world which yields him no true self-consciousness, but only lets him see himself through the revelation of the other world. It is a peculiar sensation, this double-consciousness, this sense of always looking at one's self through the eyes of others, of measuring one's soul by the tape of a world that looks on in amused contempt and pity. One ever feels his twoness, – an American, a Negro; two souls, two thoughts, two unreconciled strivings, two warring ideals in one dark body, whose dogged strength alone keeps it from being torn asunder.⁴⁰

⁴⁰ Du Bois, W. E. B. (2003), *The Souls of Black Folk* (New York: Barnes & Noble Classics), t. 2.

Â Du Bois ymlaen i ddadlau dros ddatblygu hunaniaeth Affricanaidd-Americanidd, sef cyfuniad cadarnhaol o ddwy ymwybyddiaeth. Er bod yr ymadrodd ‘ymwybyddiaeth ddeublyg’ yn ymdebygu i'r term ‘golwg deublyg’, yr hyn y mae Du Bois yn ei drafod yn ei hanfod yw cymysgrywiaeth (*hybridity*), sy'n derm cyfarwydd ym maes astudiaethau ôl-drefedigaethol.⁴¹ Yn sicr, mae'r syniad o gymysgrywiaeth ddiwylliannol yn berthnasol iawn i wlad fel Cymru gyda'i hanes hir o gymathiad trefedigaethol. Cyflea cymysgrywiaeth y syniad o ddatblygiad ffurfiau diwylliannol newydd yn sgil cydblethu ac ymdoddi (sy'n gyffredin i bron pob sefyllfa drefedigaethol), tra cyflea golwg deublyg y syniad o gynnal dau safbwynt ar yr un pryd, a'r angen i gydnabod dau bersbectif.⁴² Mae'r ymadrodd ‘golwg deublyg’ yn berthnasol i sefyllfaoedd gwleidyddol sy'n ymdebygu i un Cymru, lle y ceir perthynas â'r canol imperialaidd yn ogystal â'r cyrion. Fel cymysgrywiaeth, mae'r cysyniad hefyd yn un anneuaidd (*non-binary*), oherwydd, yn hytrach na chyfleu ‘y naill *neu'r* llall’, mae'n cyfleu ‘y naill *a'r* llall’. Yn hyn o beth, gellir cysylltu'r cysyniad â'r hyn a elwir o fewn traddodiad dad-drefedigaetholdeb America Ladin yn ‘meddwl ar y ffin’ (*border thinking*). Datblygodd y syniad o feddwl ar y ffin yng ngwaith Gloria Anzaldúa, yn gyntaf yn ei llyfr *Borderlands/La Frontera* (1987), ac yna yn y traethodau a gyhoeddwyd yn *Light in the Dark/Luz en lo oscuro* (2015) ar ôl iddi farw. Mewn cyfweiliad ar ddiwedd *On Decoloniality*, dywed Catherine Walsh am yr ail gyhoeddiad:

In this text, Anzaldúa relates the borders with the cracks. She speaks of the ‘cracks between the worlds’ and of ‘dwelling in liminalities’ as part of negotiating borders and becoming nepantleras.⁴³ ‘We must *choose* to occupy intermediary spaces between worlds,’ Anzaldúa says [...] Moreover, and as she goes on to argue, ‘We must *choose* to see through the holes in reality, *choose* to perceive something from multiple angles’.⁴⁴

⁴¹ ‘One of the most widely employed and most disputed terms in post-colonial theory, hybridity commonly refers to the creation of new transcultural forms within the contact zone produced by colonization. As used in horticulture, the term refers to the cross-breeding of two species by grafting or cross-pollination to form a third, “hybrid” species.’ (Ashcroft, B., Griffiths G., a Tiffin, H. (1998), *Key Concepts in Post-Colonial Studies* (Abingdon: Routledge), t. 118.)

⁴² Benthycir yr ymadrodd ‘double vision’ (‘golwg deublyg’) oddi wrth y bardd Ted Hughes (1930–98). Yn ei lyfr *Shakespeare and the Goddess of Complete Being* (1993), cyflwynna Hughes ddamcaniaeth gynhwysfawr am waith Shakespeare. Dadleua i Shakespeare lunio nifer helaeth o'i ddramâu mewn modd lle y medrir eu darllen ar ddwy lefel yr un pryd, sef y lefel realistig (plot) a'r lefel symbolaidd (mytholegol, ysbrydol, gwleidyddol).

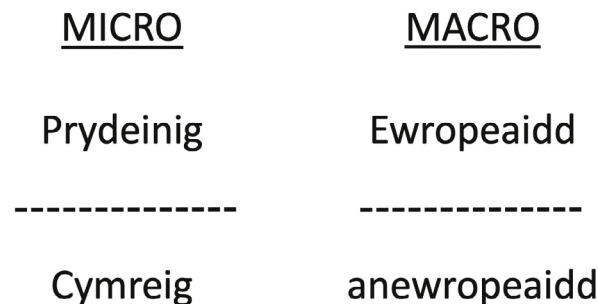
⁴³ Gair Nahuatl (un o ieithoedd brodorol Mecsico) yw ‘nepantla’, sy'n golygu ‘yn ei ganol’. Caiff ei ddefnyddio i gyfleu'r cysyniad o fod rhwng dau le: <https://en.wikipedia.org/wiki/Nepantla#cite_note-:3-10> [Cyrchwyd: 18 Mai 2020]. Hefyd, meddylier am gerdd enwog Waldo Williams, ‘Mewn Dau Gae’, a'r dewis o'r arddodiad ‘mewn’ yn hytrach na ‘rhwng’. Williams, W. (1956), *Dail Pren* (Aberystwyth: Gwasg Aberystwyth), tt. 26-7.

⁴⁴ Mignolo a Walsh, *On Decoloniality*, t. 250. Nodyn yn y testun gwreiddiol ar dudalen 250: ‘Gloria Anzaldúa, *Light in the Dark, Luz en lo Oscuro: Rewriting Identity, Spirituality, Reality*, ed. Analouise Keating (Durham, NC: Duke University Press).’

Dyma ddadl o fewn astudiaethau ôl-drefedigaethol dros ddatllu safbwynt deublyg, dros gofleidio'r cymhlethodau a geir mewn sefyllfaoedd trefedigaethol, sef derbyn realiti'r sefyllfa yn hytrach na cheisio gwadu'r elfennau sy'n achosi cywilydd. O fewn y cyd-destun gwleidyddol Cymreig, ceir hefyd yr un positifrwydd tuag at ymwybyddiaeth ddeublyg. Er enghraifft, fel y dywedodd Rabab Ghazoul, yr artist/actifydd o Gaerdydd, ar raglen *Four Thought*, Radio 4:

These two positions don't shut things down for Wales, rather they open them up. I'd go further and say that it's within these two combined positions that an incredibly progressive power potentially lies. Why? Because being both victim of colonialism and beneficiary of colonialism means, in Wales, we have the capacity for both radical empathy and radical responsibility. And it's from that profound place of dual experience that we can unlock and model truly emancipated futures.⁴⁵

Cyflwynir yma'r ymadrodd 'golwg deublyg' gyda'r un bwriad â Ghazoul: fel ffordd o fod yn agored ac yn onest am berthynas gymhleth Cymru â threfedigaethedd, ac i ddatllu persbectif manteisiol y ffin fel rhan angenrheidiol o ddadgoloneiddio'r genedl. Gellir diffinio'r safbwynt yn gryno fel un sy'n herio hierarchaeth imperialaidd ar y lefel ficro (Prydeinig/Cymreig) ar yr un pryd â'r lefel facro (Ewropeaidd/anewropeaidd) (gweler Ffigur 1).

Ffigur 1: Golwg deublyg: herio hierarchaeth imperialaidd ar lefel ficro a macro.

Y ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig

Os yw cynnwys agwedd ddeublyg yn angenrheidiol i lawn ddeall cysylltiad Cymru â threfedigaethedd, gellir dadlau y dylai cyfleu'r golwg deublyg fod yn nodwedd o'r ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig. Hynny yw, dylai'r ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig gydnabod perthynas ddeublyg Cymru â threfedigaethedd. Os na wneir hynny, mae perygl o gyflwyno darlun unochrog, ffug. Byddai'n anaddas i ddramodydd Cymreig geisio efelychu esiampl

⁴⁵ Ghazoul, R. (2019), *Digging Deep*, rhaglen *Four Thought*, Radio 4 <<https://www.bbc.co.uk/sounds/play/m0009cd4>> [Cyrchwyd: 25 Hydref 2019].

Césaire yn *Une Tempête*, er enghraifft, oherwydd cafodd y ddrama hon ei llunio o bersbectif penodol y trefedig (*the colonized*). Byddai hwn yn safbwynt anaddas i ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig gan y byddai'n gwadu ymrwymiad Cymru â gwleidyddiaeth imperialaidd gorllewin Ewrop. Ond, ar y llaw arall, ac yn yr un modd, ni all y ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig efelychu dramâu gwrthimperialaidd Seisnig/Prydeinig chwaith, sef llunio drama ôl-drefedigaethol o bersbectif y gwladychwyr (*the colonizers*). Byddai hynny'n hepgor ymwybyddiaeth o hanes Cymru fel gwlad a gafodd ei choloneiddio a chanddi statws israddol o fewn y gyfundrefn Brydeinig.

Fel enghraifft o ddrama wrthimperialaidd Seisnig, meddylier am *Cloud 9* (1979) gan Caryl Churchill.⁴⁶ Cyflwynna'r ddrama hanes teulu o Saeson trefedigaethol sy'n gorfod dod i delerau â cholli statws wrth i'r ymerodraeth ddatgymalu dros gyfnod o gan mlynedd. Yn yr act gyntaf, maent mewn safle o rym mewn gwladfa rywle yn Affrica yn ystod Oes Fictoria, ond lleolir yr ail act yn Llundain yr 1970au, lle yr ymdrechant i'w rhyddhau eu hunain o'u hetifeddiaeth drefedigaethol, batriarchaidd. Gellir dadlau bod pwnc y darn yn gweddu'n berffaith ar gyfer drama wrthimperialaidd Seisnig, gan ei bod yn ymhél â'r thema o golli rheolaeth ymreolaethol dros eraill. Roedd Cymru'n rhan o'r ymerodraeth honno, ac oherwydd hynny mae thema Churchill yn berthnasol i Gymru hefyd, ond byddai drama Gymreig gyffelyb yn unochrog a charmarweiniol pe bai'n anwybyddu rhan arall y profiad Gymreig, sef statws israddol Cymreictod o fewn Prydeindod. Er mwyn bod yn driw i berthynas Cymru â threfedigaethedd, mae'n rhaid i ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig gyflwyno persbectif o'r naill ochr i'r rhaniad imperialaidd a'r llall. Disgwylir i ddramodydd ôl-drefedigaethol Gymreig felly gyfuno safbwynt Césaire a Churchill o fewn yr un testun, sef cyfleu'r golwg deublyg. Ar y lefel ficro, leol, disgwylir i'r ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig herio Prydeindod o safbwynt Gymreig, ac ar y lefel facro, fyd-eang, disgwylir iddi herio imperialaeth Ewropeaidd yn gyffredinol. Neu, o'i fynegi mewn ffordd amgen, dylai'r ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig herio imperialaeth mewn modd deublyg: o safbwynt y rhai sydd wedi cael eu gwladychu (efelychu *Une Tempête*) ac o safbwynt y gwladychwyr (efelychu *Cloud 9*).

Er mwyn ymhelaethu ar y gosodiad uchod, cyflwynir dwy enghraifft o ddramâu ôl-drefedigaethol Gymreig sy'n cyfleu'r golwg deublyg ôl-drefedigaethol, sef *Môr Tawel* (2000) gan Ian Rowlands ac *On Bear Ridge* (2019) gan Ed Thomas. Bu Rowlands a Thomas yn llunio dramâu sy'n ymhél â Chymreictod ers degawdau. Dewisir y dramâu hyn yn benodol gan eu bod yn amlygu natur ddeublyg trefedigaetholdeb Cymru'n glir.

Cafodd y fonolog *Môr Tawel* ei chomisiynu gan Eisteddfod Genedlaethol Cymru a'i pherfformio am y tro cyntaf yn 2000 yn Theatr Elli yn ystod yr Eisteddfod yn Llanelli (ceir fersiwn Saesneg ohoni hefyd, sef *Pacific*). Sioe un person yw hi am y cymeriad hanesyddol David Samwell (1751–98) o Sir Ddinbych a oedd yn feddyg ac yn llenor (yn y Gymraeg fe'i hadwaenir fel Dafydd Ddu Feddyg). Teithiodd i'r Môr Tawel ar long y *Discovery* fel meddyg o dan arweiniad Capten James Cook, y morwr adnabyddus o Sais, ac roedd yn dyst

⁴⁶ Gweler Churchill, C. (1985), *Caryl Churchill: Plays 1* (London: Methuen Drama).

i'w farwolaeth pan gafodd ei lofruddio gan frodorion ynnysoedd Hawaii yn 1779. Ochr yn ochr â'i yrfa yn gwasanaethu amcanion byd-eang imperialaeth Prydain, roedd Samwell yn awdur ac yn un o sefydlwyr Cymdeithas y Gwyneddigion, sef cymdeithas lenyddol Cymry alltud Llundain. Cynorthwyodd Iolo Morganwg (y gwladgarwr Cymreig a'r gweriniaethwr) i sefydlu Gorsedd Beirdd Ynys Prydain yn 1792. Archwilia'r ddrama yr ochr ddeuol hon o gymeriad Samwell, sef y gwrthddywediad rhwng amddiffyn diwylliant Cymreig yn wyneb goruchafiaeth Seisnigrwydd ar un llaw a'r modd y mae'n gwasanaethu'r imperialaeth ddinistriol honno ar fwrdd y *Discovery* ar y llaw arall. Yn y ddrama, portreadir Samwell ar ei wely angau yn Deptford, Llundain, yn hel atgofion wrth yfed *laudanum* (disgrifia ei wely fel *lit bateau*, sef cwch-wely). Wrth annerch ei ffrind, Iolo Morganwg, teimla Samwell gywilydd mawr am weithgareddau'r Prydeinwyr ar y Môr Tawel, a gobeithia y gall Iolo faddau iddo. O ran hanfod pensaernïol y ddrama, gosodir Samwell yn y canol gyda Capten Cook ac Iolo bob ochr iddo. Cyflwynir cymeriad sy'n meddu ar ymwybyddiaeth lwyr o ddau begwn y rhaniad imperialaidd, sef persbectif David Samwell a phersbectif Dafydd Ddu: y trefedigaethu Prydeinig, byd-eang, yn ogystal â'r gorthrymder lleol, Cymreig.

SAMWELL 'Galw dy hun yn Gymro, Dafydd Ddu!' O, Iolo, Cymru yw'r wladfa gyntaf a'r olaf. Mae ein gorchfygiad yn gyflawn. Fe'm llethwyd yn llwyr. Melltith ar y cynylau du yma'n pwysu, gwasgu.⁴⁷

Ar ddiwedd y ddrama, wrth iddo farw, dychmyga Samwell ei fod yn ailymuno â'i gyn-gapten, James Cook. Hwylant ymaith gyda'i gilydd, yn ôl tuag at y Môr Tawel, gan obeithio darganfod tawelwch meddwl yno. Yn y pen draw, Prydeiniwr yw Samwell, nid Cymro.

Gellir dadlau bod *Môr Tawel* yn enghraifft o feddwl ar y ffin, sef dramodydd yn ystyried natur ddeublyg perthynas Cymru â threfedigaethedd, ac yn ei chyflwyno i'r gynulleidfa, trwy Samwell, fel realiti gwleidyddol anghyfforddus. Yn sicr, cyflea'r ddrama'r golwg deublyg ôl-drefedigaethol Gymreig, a gwneir hynny mewn modd digyfaddawd, llym. Portreadir Cymro a ddewisodd Brydeindod, ac sy'n llawn cywilydd ac edifeirwch, ond erbyn hyn mae'n rhy hwyr iddo newid ei deyrngarwch. Ymddengys mai safiad gwleidyddol Rowlands yn y ddrama hon yw datgan yr angen i Gymru wynebu ei hetifeddiaeth drefedigaethol gymysg. Er bod hynny'n anesmwyth, mae'n rhaid cofleidio'r gwrthddywediadau os dymunir symud y tu hwnt iddynt. Fel y dywedodd un adolygwraig ar ôl gweld perfformiad o'r ddrama yn Saesneg:

One of the more problematically engaging aspects of Rowlands' script and [Richard] Elfyn's performance is the fact that the self-pitying Samwell, who struggles to find his 'calm sea' by confessing his complicity in spreading rashes of cultural disruption, societal chaos, violence, and

⁴⁷ Rowlands, I. (gol.) (2002), *Llais Un yn Llefain: Monologau Cyfoes Cymraeg* (Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch), t. 99.

sexual exploitation and disease across the island nations of the Pacific, renders himself simultaneously sympathetic and repellent. His listeners' loyalties are torn and pitted against each other just as his have been. Despite being the only player on the stage, having the floor to himself and nobody to directly contradict or challenge him, he still manages to stir up a storm of contradiction, uncertainty, and unanswerable questions that follow the audience out of the theatre and back into present-day reality.⁴⁸

Mewn cyferbyniad â *Môr Tawel*, drama anhanesyddol yw *On Bear Ridge*. Dyma gydgynhyrchiad rhwng National Theatre Wales a'r Royal Court Theatre, Llundain, ac fe'i perfformiwyd am y tro cyntaf ym mis Medi 2019 yn Theatr y Sherman, Caerdydd.⁴⁹ Gosodir y ddrama mewn cyfnod annelwig, mewn byd dystopaidd lle y mae'r drefn gymdeithasol arferol yn gyfan gwbl ar chwâl. Er bod eu siop a'u lladd-dy wedi gorfod cau, gan fod pawb wedi ymadael â'r pentref, dewisa John Daniel (Rhys Ifans) a Noni (Rakie Ayola) aros ar y mynydd, oherwydd yma y mae eu hunig fab wedi ei gladdu. Crëir portread o bobl sy'n byw ar yr ymylon. Cânt eu hanghofio gan gymdeithas. Mae datblygiad hanes wedi cefnu arnynt. Ond, er gwaethaf hyn, mae eu hysbryd gwrthryfelgar yn parhau. Er enghraifft, pan fydd awyrennau jet y llu awyr yn hedfan heibio, yn isel a byddarol dros eu pennau, gafaelant yn nhaclau'r cigydd a'u chwifio'n fygythiol tuag atynt, gan floeddi: '*WE'RE STILL HERE, YOU BASTARDS!*'⁵⁰ Cyfeiria hyn, mae'n amlwg, at gân brotest genedlaetholgar ac adnabyddus Dafydd Iwan, 'Yma o Hyd' (1983): 'Er gwaetha' pawb a phopeth/Ry'n ni yma o hyd'.⁵¹ Er nad oes sôn uniongyrchol yn y ddrama am Gymru, awgryma cyfeiriadau o'r fath fod Cymreictod, a chyflwr diwylliannol/gwleidyddol y genedl, yn un o themâu cyson y ddrama. Cuddia Thomas gyfeiriadau penodol at Gymru y tu ôl i ieithwedd fwy cyffredinol. Er enghraifft, ers i'w fab, Twm Siencyn, gael ei lofruddio yn 'the city by the sea' (Abertawe) am siarad 'the old language' (Cymraeg), yr unig iaith y gall John Daniel bellach ei siarad yw 'the big language' (Saesneg).

NONI	They attacked Twm Siencyn.
JOHN DANIEL	Thinking it would be fun to scare him for speaking a language which they thought wasn't theirs.
IFAN WILLIAM	'German cunt,' they shouted, as they hit him. 'I'm not German,' he said in the old language which used to be theirs. 'I'm speaking your language,' he said.

⁴⁸ Nesvett, R. (2001), 'A Voyage of Fabrication and Discovery: Theatr Y Byd presents Ian Rowlands' Pacific', *Theatre in Wales* <http://www.theatre-wales.co.uk/critical/critical_detail.asp?criticalID=2> [Cyrchwyd: 19 Mai 2020].

⁴⁹ Gweler <https://www.nationaltheatrewales.org/cy/ntw_shows/on-bear-ridge/> [Cyrchwyd: 27 Hydref 2019].

⁵⁰ Thomas, E. (2019), *On Bear Ridge* (London: Bloomsbury Publishing), t. 8.

⁵¹ Gweler geiriau 'Yma o Hyd': <<https://genius.com/Dafydd-iwan-yma-o-hyd-lyrics>> [Cyrchwyd: 20 Mai 2020].

But they didn't hear, didn't want to hear. They kept beating him, and hurting him. 'Fuck off back to Germany, cunt!'

NONI Or Hungary.

IFAN WILLIAM Or Poland

JOHN DANIEL Or Turkey.

NONI Or France.

IFAN WILLIAM 'Or whatever the fuck world you're from, you cunt!'⁵²

Mae'r olygfa uchod yn portreadu gwrthdaro sy'n gyfarwydd yng Nghymru, sef y tyndra parhaus rhwng Cymreictod a Phrydeindod. O fewn disgwrs ôl-drefedigaethedd, gellir ei ddisgrifio fel enghraifft o'r diwylliant brodorol yn cael ei droi yn 'arall' (*othering*) gan yr ideoleg drefedigaethol ddominyddol. Trwy beidio â chynnwys cyfeiriadau uniongyrchol at Gymru yn nhestun y ddrama, cyffredinola Thomas sefyllfa drefedigaethol Cymru. Ond nid yw hyn ynddo'i hun yn ddigon i ychwanegu elfen ddeublyg at y darn. Sicrhawyd hyn ym mhroses castio'r ddrama. Nid oes sôn yn y testun am hil y cymeriadau, ond, rywbyrd yn ystod y broses ddatblygu, penderfynodd y cyd-gyfarwyddwyr, Vicky Featherstone ac Ed Thomas, gastio Ayola, sef Cymraes o dras Affricanaidd, i chwarae rhan Noni. O ganlyniad, wrth wyllo'r ddrama, gwahoddir y gynulleidfa i ystyried pobloedd eraill y byd sydd hefyd wedi colli (neu mewn perygl o golli) eu 'heniaith' ar draul 'big language' (un o ieithoedd imperialaidd gorllewin Ewrop). Gellir dadlau bod castio menyw o dras Affricanaidd yn y ddrama yn ffordd o atgoffa'r gynulleidfa am rôl Cymru, fel rhan o'r Ymerodraeth Brydeinig ac fel gwlad Ewropeaidd, yn y broses o ddinistrio ieithoedd a diwylliannau brodorol tramor. Trwy'r castio, ychwanegwyd persbectif byd-eang at y ddrama, y tu hwnt i Ynys Prydain a ffiniau Ewrop. Cyflewyd golwg deublyg felly, sef cynnig ymwybyddiaeth o Gymru fel gwlad sy'n perthyn i orllewin Ewrop (a'i hanes o wladychu gwledydd eraill), ond ar yr un pryd cynigia'r ddrama ymwybyddiaeth o'r Cymry fel pobl sydd hefyd wedi cael eu trefedigaethu a'u gwthio i'r cyrion.

O gyferbynnu'r ddwy ddrama, gwelir bod *Môr Tawel* yn cyfleu'r golwg deublyg, fel y cyfryw, drwy'r testun, tra bo *On Bear Ridge* yn gwneud hynny drwy'r castio. Hefyd, cynrychiola'r ddwy ddrama ddau fath penodol o ddrama ôl-drefedigaethol Gymreig. Er i'r ddwy gyfleu'r golwg deublyg, Cymreig, ceir pwyslais cyferbyniol ynddynt. Cyflwyno *Môr Tawel* yr hanes Cymreig o wladychu pobloedd eraill fel rhan o'r system Brydeinig, tra canolbwyntia *On Bear Ridge* ar y profiad o Gymru yn cael ei gwladychu. Cymerodd Samwell ran weithgar yn lledaenu modernrwydd/trefedigaetholdeb ar draws y byd (roedd yn cyflawni 'hanes'), ond enghreifftiau o frodorion sy'n cael eu gormesu gan fodernrwydd/trefedigaetholdeb (dioddefwyr 'hanes') yw John Daniel a Noni. Er bod y pwyslais yn wahanol, cyfleir ymwybyddiaeth o berthynas ddeublyg Cymru â threfedigaethedd yn y ddwy ddrama.

⁵² Thomas, *On Bear Ridge*, tt. 58–9.

III. *Gwlad yr Asyn*

Cafodd *Gwlad yr Asyn* ei llunio'n fwriadol i fod yn ddrama wrthddisgwrs ganonaidd, un sy'n ymateb i *The Tempest* fel ffordd o feirniadu'r agweddau trefedigaethol a geir yng ngwaith Shakespeare, gan wneud hynny'n benodol o safbwynt Cymreig. Ystyrir y project fel un ymarfer-fel-ymchwil, gan fod cwestiwn ymchwil yn rhan annatod o'r broses gyfansoddi, sef ystyried sut y medrir cyflwyno cymeriadau trefedigaethol *The Tempest* (Prospero, Miranda, Ariel a Caliban) mewn modd sy'n cyfleu perthynas ddeublyg Cymru â threfedigaethedd. Fel y dywedwyd eisioes, rhoddodd Aimé Césaire is-deitl i'w addasiad ef o ddrama Shakespeare, *Une Tempête*, sef 'adaptation for a Black Theatre', gyda'r bwriad o geisio deall ac ailddehongli cymeriadau archdeipaidd Shakespeare o bersbectif hil. Cymer *Gwlad yr Asyn* ysbrydoliaeth o esiampl Césaire, ond gyda'r bwriad o geisio deall ac ailddehongli'r cymeriadau archdeipaidd o bersbectif cenedlaethol, gwrthimperialaidd, Cymreig. Yn y rhan hon o'r erthygl, rhestrir rhai o'r prif benderfyniadau creadigol a wnaethpwyd yn ystod y broses o lunio'r ddrama, gan bwysleisio sut y cafodd y dewisiadau eu llywio gan yr awydd i gyfleu perthynas ddeuol Cymru â threfedigaethedd, sef cyfleu'r golwg deublyg.

Cyflwyno iwtopia

Gan fod dramâu ôl-drefedigaethol o reidrwydd yn rhai gwrthimperialaidd, hwyrach y gellir disgwyl iddynt gynnwys deunydd gwleidyddol amlwg. Ond, o'r dechrau, penderfynwyd peidio â gwneud cynnwys uniongyrchol wleidyddol *Gwlad yr Asyn* yn amlwg. Gwnaethpwyd hyn yn sgil dymuniad i greu profiad emosiynol a thrawsnewidiol i'r gynulleidfa yn hytrach nag un deallusol ac eglurhaol. Gellir mynegi'r safiad hwn trwy grybwyll y gair 'iwtopia', sef y nod theatraidd o gynnig profiad i'r gynulleidfa o fyd gwell, yn hytrach na dim ond ei ddisgrifio. Dadleuodd Jill Dolan dros safiad o'r fath yn ei llyfr *Utopia in Performance*:

My investigation into utopia in performance [...] resists the effort to find representations of a better world; the word *utopia* means, literally, 'no place', and this book respects the letter of its sense by refusing to pin it down to prescription. I agree with Marxist philosophers Ernst Bloch and Herbert Marcuse [...] who 'see art as an arena in which an alternative world can be expressed – not in a didactic, descriptive way as in traditional "utopian" literature, but through the communication of an alternative experience'.⁵³

Dadleua Dolan fod natur y profiad theatraidd, yn ei hanfod, yn addas ar gyfer cynnig cipolwg ar fyd gwell:

⁵³ Dolan, J. (2005), *Utopia in Performance: Finding Hope at the Theater* (Ann Arbor: University of Michigan Press), t. 7. Troednodyn yn y gwreiddiol: Ruth Levitas, *The Concept of Utopia* (Syracuse: Syracuse University Press, 1990), 148.

The very present-tenseness of performance lets audiences imagine utopia not as some idea of future perfection that might never arrive, but as brief enactments of the possibilities of a process that starts now, in this moment at the theater [...] The politics lie in the desire to feel the potential of elsewhere. The politics lie in our willingness to attend or to create performance at all, to come together in real places – whether theaters or dance clubs – to explore in imaginary spaces the potential of the ‘not yet’ and the ‘not here’.⁵⁴

O edrych ar sefyllfa wleidyddol bresennol Cymru oddi mewn i'r DU o bersbectif ôl-drefedigaethol, mae'n hawdd gweld yr angen am newid, yr angen i gyflwyno delwedduau o Gymru newydd sy'n medru ysbrydoli a chynnig gobaith i'r gynulleidfa. Yn sicr, roedd hyn yn rhan o gynllun celfyddydol/gwleidyddol *Gwlad yr Asyn*. Ond, wrth osod pwysigrwydd ar gyfleu perthynas gymhleth Cymru â threfedigaethedd, penderfynwyd y dylai'r ddelwedd iwtopaidd gynnwys y golwg deublyg. Hynny yw, penderfynwyd y dylai'r 'potensial o rywle arall' gyfleu agwedd aeddfed a chyfrifol tuag at etifeddiaeth y genedl o ddwy ochr y rhaniad imperialaidd. Anelwyd at weu'r golwg deublyg i mewn i fframwaith byd y ddrama, gyda'r bwriad o greu sioe a fyddai'n darparu profiad annhrefedigaethol i'r gynulleidfa, sef ystyried theatr fel profiad torfol o ymarfer ymwybyddiaeth gymdeithasol newydd.

Byd y ddrama a'r cymeriadau

Trwy benderfynu ar y dacteg o gyflwyno iwtopia, rhyddheir y dramodydd i ddychmygu bydoedd y tu hwnt i gyfyngiadau realaeth. Er enghraifft, agorir y drws i bosibiliadau realaeth hudol. Yn yr achos hwn, crëwyd byd sy'n portreadu'r berthynas rhwng bodau dynol ac asynnod – byd lle y gall asynnod siarad â'i gilydd a deall iaith bodau dynol. Yn *Une Tempête*, gwahaniaetha Césaire yn glir rhwng y brodorion a gafodd eu gwladychu (Caliban ac Ariel, dyn du a dyn *mulatto*) a'r estroniaid sydd wedi eu gwladychu (Prospero a Miranda, cymeriadau gwyn eu croen). Hefyd, gwahaniaetha'n glir rhwng Caliban, y caethwas gwrthryfelgar, ac Ariel, y gwas ufudd. Dilyna *Gwlad yr Asyn* yr un patrwm yn union, ond cynrychiolir y rhai sydd wedi eu gwladychu gan asynnod (gelwir hwy yn Cal ac Ari), tra cynrychiolir y gwladychwyr gan fodau dynol (sef perchnogion yr asynnod, Pross a Mira).

Pam dewis portreadu Cal ac Ari fel anifeiliaid? Daw hyn yn uniongyrchol o gynnwys *The Tempest*, lle y cyfeirir at Caliban mewn termau anifeilaidd.⁵⁵ Seiliwyd y penderfyniad

⁵⁴ Ibid., tt. 17, 20. Troednodyn yn y gwreiddiol: Ramón Rivera-Servera (2004), “Choreographies of Resistance: Latina/o Queer Dance and the Utopian Performative”, *Modern Drama, special issue on utopian performatives*, 47, 2 (2004): 269–89.

⁵⁵ ‘It is striking how extensively the play makes use of animal imagery in order to ridicule Caliban. Prospero, for example, refers to him as a “freckled whelp” (I.ii.283) and as a “tortoise” (I.ii.317), while Trinculo calls him a “strange fish” (II.ii.27) on their first encounter and further describes him as “Legged like a man and his fins like arms” (II.ii.32–33). Although he soon realizes that Caliban “is no fish, but an islander that hath lately suffered by a thunderbolt” (II.ii.34), he refers to Caliban as “half a fish and

felly ar chwyddo portread Shakespeare o Caliban, sef gwthio'i ymdriniaeth drefedigaethol gynhenid gam ymhellach. Mae cyfeirio at bobloedd trefedig (*colonized*) mewn perthynas ag anifeiliaid yn rhan ganolog o strategaeth wladychu, sef eu dynodi fel yr 'arall' er mwyn cyfiawnhau'r system imperialaidd.⁵⁶ Y rhaniad deuaidd a syml yw: y canol imperialaidd = gwaraidd; y cyrion trefedig = anwaraidd (fel anifeiliaid). Trwy ddewis portreadu Cal ac Ari fel anifeiliaid, a hwythau'n anifeiliaid gwaraidd, deallus a rhesymegol, y bwriad yw dinoethi rhethreg modernrwydd/trefedigaetholdeb *The Tempest*.

Pam dewis cynrychioli Cal ac Ari fel asynnod? Dewiswyd asyn yn benodol oherwydd bod gan yr anifail hwn hanes o wasanaethu dynoliaeth yn ffyddlon ers milenia, ond, serch hynny, parheir i'w drin fel testun gwawd. Tardda'r rhagfarn hon o'r traddodiad o gysylltu asynnod â chaethweision,⁵⁷ ac yn aml caiff asynnod eu taflu i'r cysgodion ar draul ceffylau, sy'n cael eu hystyried yn greaduriaid uwchraddol.⁵⁸ Yn hyn o beth, ystyrir asyn yn symbol addas ar gyfer brodorion trefedig yn gyffredinol, ac yn benodol fel un sy'n medru cynrychioli statws gwleidyddol ymylol Cymru o fewn y DU. Yna, o ddewis rhwng naill ai Cal neu Ari fel prif gymeriad y ddrama, dewiswyd Ari, oherwydd ystyrir y byddai gwas ffyddlon yn gynrychioliad mwy addas (yn gyffredinol) o agwedd bresennol y Cymry tuag at y DU, yn hytrach na chaethwas gwrthryfelgar. Caiff Ari felly ei phortreadu fel asen a gafodd ei gwladychu gan fodau dynol, i'r fath raddau fel y dychmyga ei bod hi'n greadur dynol.⁵⁹

---

half a monster" (III.ii.28) and as a "puppy-headed monster" (II.ii.151) only a little later. Antonio also makes use of aquatic imagery and labels Caliban "a plain fish" (V.i.266), while Stephano repeatedly calls him "mooncalf". (Jazminski, D. (2009), 'Liberating the Strange Fish: Visual Representations of Caliban and Their Successive Emancipation from Shakespeare's Original Text', yn Meyer, M. (gol.), *Word & Image in Colonial and Postcolonial Literatures and Cultures* (Amsterdam: Rodopi), t. 3.)

⁵⁶ 'The usage of animal imagery in order to create/degrade the "Other" is a common device in psychological warfare, probably dating back to the earliest stages of "civilization". This "tradition" merely reached its climax in colonial writing, which often served as an imperialist instrument to indicate the inferiority of the colonized peoples and to justify their usurpation by the colonizer as a kind of evolutionary process'. (Ibid., t. 4)

⁵⁷ Er enghraifft: 'Both the Greeks and the Romans depended on slave labour and donkeys came to be associated with slaves [...] Donkeys' contribution to these societies was invaluable, yet they were generally unappreciated because of their relegation to inferior status'. (Bough, J. (2011), *Donkey* (London: Reaktion Books), t. 59.) Mae asynnod yn destun gwawd cyson yn nramâu Shakespeare. Daw'r enghraifft fwyaf adnabyddus o *A Midsummer Night's Dream* (1595/96), lle y trawnewidia Puck ben Nick Bottom yn ben asyn, a chael brenhines y tylwyth teg, Titania, i gwympo mewn cariad ag ef. I Shakespeare a'i gynulleidfa, mae'n amlwg bod y syniad o rywun yn cwmpo mewn cariad ag asyn yn un chwerthinllyd.

⁵⁸ Yn ei llyfryn *Donkey*, tynna Bough sylw at beintiadau Beiblaidd o Arch Noa, lle y portreadir parau o anifeiliaid yn cael eu hachub o'r llif, heblaw'r asyn, sy'n cael y swyddogaeth o gario pac Noa. 'In Jan van Kessel's *Boarding the Ark* (1725) [...] there is a magnificent horse dominating the foreground of the picture, head held high, nostrils flaring and mane flowing. In the background of the painting, a lowly donkey is weighed down by Noah's possessions'. (Ibid., t. 153.)

⁵⁹ Yn hyn o beth, gellir cysylltu Ari â Dic Siôn Dafydd, cymeriad a grëwyd gan y bardd Jac Glangy-gors (John Jones, 1766–1821). Cymro oedd Dic Siôn Dafydd a aeth i Lundain ac ymwrthod â'i gefndir Cymreig er mwyn dod yn llwyddiannus. Gweler trafodaeth amdano yng nghyd-destun ôl-drefedigaethedd Cymreig gan Jane Aaron: 'Bardic Anti-colonialism', Aaron, J., a Williams, C. (goln) (2005), *Postcolonial Wales* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 147–52. Ac, ymhellach yn ôl mewn hanes, gellir cysylltu Ari hefyd â rhai o gymeriadau Cymreig Shakespeare: Captain Fluellen o *Henry*

Trwy lunio monolog asyn, gydag Ari fel prif gymeriad, crëwyd byd theatraidd lle y medrir cyfleu'r golwg deublyg. Gan amlaf mewn sioe fonodrama, gwahoddir y gynulleidfa i ganolbwyntio ar un prif gymeriad, yr un sy'n annerch: yn yr achos hwn, Ari, yr asen ifanc. Gofynnir i'r gwylwyr felly rannu bydolwg anifail, er mwyn profi'r byd o bersbectif asen (gweler Ffigwr 2). Ond, wrth wrando ar ei stori am ymdrechion ei pherchennog newydd (Pross) i reoli ei asyn gwyllt (Cal), gwahoddir y gynulleidfa i ddeall y byd hefyd o bersbectif bod dynol. Gan mai bodau dynol yw'r gynulleidfa, disgwylir iddynt ddeall dyhead Pross i ddofi'r asyn – disgwyliad sy'n datgelu agwedd anthroposentrig tuag at anifeiliaid a byd natur (sef hawl bodau dynol i lywodraethu'r biosffer yn gyfan gwbl). Crëir tensiwn rhwng deall y byd o safbwynt asyn ac o safbwynt bodau dynol.⁶⁰ Gofynnir i aelodau'r gynulleidfa feddiannu dau bersbectif: un y dioddefwr ac un y gorthrymwr. Fe'u gwahoddir i uniaethu â statws israddol a threfedig yr asynnod, a'r eiliad nesaf fe'u gwahoddir i uniaethu ag agwedd drefedigaethol dynoliaeth tuag at anifeiliaid a natur yn gyffredinol. Dyma elfen ddeublyg y ddrama.

Ffigwr 2: *Gwlad yr Asyn* yn cael ei pherfformio gan Lowri Izzard mewn sesiwn sript-mewn-llaw Ymchwil a Datblygu (cyfarwyddwyd gan Sara Lloyd). Canolfan Mileniwm Cymru, Caerdydd, Rhagfyr 2019.

Y bwriad cychwynnol wrth lunio *Gwlad yr Asyn* oedd ysgrifennu drama wrthddisgwrs ganonaidd a fyddai'n datgelu agweddau trefedigaethol *The Tempest* o safbwynt Cymreig. Ond, trwy ddewis cynrychioli'r cymeriadau brodorol fel asynnod, ehangwyd y feirniadaeth y tu hwnt i'r cyd-destun Cymreig yn unig i gynnwys elfen amgylcheddol hefyd. Fel testun canonaidd sy'n perthyn i gyfnod euraidd y Dadeni yn Lloegr, amlyga *The Tempest* agweddau trefedigaethol nodweddiadol oes Elisabeth I – agweddau sydd (fel y dadleua meddylwyr ôl-

V (Cymro balch, di-Gymraeg sy'n ffyddlon i frein Lloegr) a Sir Hugh Evans o *The Merry Wives of Windsor* (Cymro di-Gymraeg sy'n colli ei Gymreictod er mwyn ymdoddi i fyd trigolion Windsor). Gweler Lloyd, S. M. (2007), *Speak it in Welsh: Wales and the Welsh Language in Shakespeare* (Lanham: Lexington Books).

⁶⁰ Am enghraifft o ddrama lwyfan gyfoes sy'n creu effaith gyffelyb, gweler Teevan, C. (2009), *Kafka's Monkey* (London: Oberon Modern Plays), wedi ei pherfformio gan Kathryn Hunter. <https://www.youtube.com/watch?v=k-nEG_jNEeE> [Cyrchwyd: 21 Medi 2019]. Addasiad yw'r ddrama o stori fer gan Franz Kafka am epa sy'n cael ei ddal yn Affica ac yna'n penderfynu troi'n fod dynol: Kafka, F. (1917), *A Report to an Academy*, cyfieithiad Ian Johnston, <<https://www.kafka-online.info/a-report-for-an-academy.html>> [Cyrchwyd: 15 Awst 2020].

drefedigaethol fel Mignolo) wedi parhau'n ddi-dor hyd at y cyfnod presennol trwy feddylfryd modernrwydd/trefedigaetholdeb. Yn ôl Mignolo, carreg sylfaen y traddodiad Ewro-ganolog hwn oedd sefydlu gwahaniaethau ymerodrol/trefedigaethol:

The fictional conceptualization was achieved through the (epistemic) invention of imperial and colonial differences. Western imperial subjects secured themselves and their descendant as the superior subspecies. They invented also the idea of *nature* to separate their bodies from all living (and the very life-energy of the biosphere) organisms on the planet.⁶¹

Amlyga *Gwlad yr Asyn* y cysylltiad rhwng y ddwy agwedd drefedigaethol hyn: agwedd nawddoglyd tuag at bobloedd a ystyrir yn israddol (yr Arall brodorol, ymylol) ac agwedd anthroposentrig, uwchraddol tuag at natur (at unrhyw beth yn y biosffer nad yw'n ddynol). Gwahoddir cynulleidfa'r ddrama i fabwysiadu dau safbwynt ôl-drefedigaethol, o ddwy ochr gyferbyniol y rhaniad imperialaidd. Ar y naill law, anogir persbectif trefedig, sef cydymdeimlo â Cal, yr asyn gwyllt, sy'n breuddwydio am ddianc i fynyddoedd Pumlumon i sefydlu haid o asynnod rhydd. Ond, ar y llaw arall, rhoddir anogaeth i'r gynulleidfa hefyd i fabwysiadu persbectif trefedigaethol, hunanfeirniadol, er mwyn cael y gynulleidfa i rannu safbwynt Pross, y bod dynol sy'n ceisio rheoli ac ymelwa ar natur. Yn hyn o beth gellir datgan, wrth ganlyn y nod o gyfleu'r golwg deublyg trwy herio gwerthoedd gwladychol yn *The Tempest*, crëwyd drama ôl-drefedigaethol Gymreig sy'n cyfuno themâu cenedlaetholgar ac amgylcheddol.

Casgliad

Wrth gyflwyno'r llyfr *Theatre & Performance in Small Nations*, dadleua Steve Blandford fod gan theatr swyddogaeth bwysig i'w chwarae yn y broses o ddatblygu hunaniaeth genedlaethol mewn gwledydd bychain:

While theatre and performance are key objects of study of national identity within all states, they are of particular interest in small nations. The proximity of the citizen (and therefore the artist) to the decision-making process [...] is one key reason. A second [...] is the idea that national identity within small nations has a tendency to be the subject of continual debate and contestation. This, when added to the enhanced significance of specifically cultural practices in nations that are often 'stateless' make the role of theatre and performance in the construction of small nations of particular interest.⁶²

⁶¹ Mignolo a Walsh, *On Decoloniality*, tt. 153–4.

⁶² Blandford. S. (gol.) (2013), 'Introduction', *Theatre & Performance in Small Nations* (Bristol: Intellect), t. 6.

O ystyried y datganiad uchod, cyflwynna'r erthygl hon ddadl dros ddatblygu ffordd neilltuol Gymreig o lunio dramâu ôl-drefedigaethol. Dadleuir y dylai'r hunaniaeth genedlaethol Gymreig, os dymunir osgoi safbwynt unochrog a ffug, gydnabod perthynas amwys, ddeublyg Cymru â threfedigaethedd. Ac, fel rhan o'r broses o feithrin hunaniaeth genedlaethol aeddfed a blaengar, mae'n bwysig i'r berthynas hon gael ei chyfleu mewn dramâu ôl-drefedigaethol Cymreig. Ar hyn o bryd, ni chynhwysir dramâu Cymreig mewn antholegau o ddramâu ôl-drefedigaethol.⁶³ Cyn i rai Cymreig gael eu hystyried yn deilwng o gael eu cynnwys, mae'n rhaid i ddau beth ddigwydd. Ar y naill law, mae'n rhaid i'r ddisgwrs ôl-drefedigaethol ryngwladol esblygu i fedru cynnwys sefyllfaoedd gwleidyddol amwys gwledydd megis Cymru (fel y dadleua Bohata, ac eraill). Ac, ar y llaw arall, mae'n rhaid i fwy o ddramodwyr Cymru wynebu'r her o ddyfeisio ffyrdd neilltuol o lunio dramâu sy'n adlewyrchu perthynas ddeublyg Cymru â threfedigaethedd.

Llyfryddiaeth

- Aaron, J., a Williams, C. (goln) (2005), *Postcolonial Wales* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Ackerman, J. (1995), *Dylan Thomas: His Life and Work* (Efrog Newydd: Palgrave Macmillan).
- Anzaldúa, G. (2012), *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza* (San Francisco: Aunt Lute Books).
- Anzaldúa, G. (2015), *Light in the Dark, Luz en lo oscuro: Rewriting Identity, Spirituality, Reality*, Keating, Analouise (gol.) (Durham, NC: Duke University Press).
- Ashcroft, B., Griffiths, G., a Tiffin, H. (1989), *The Empire Writes Back* (Abingdon: Routledge).
- Ashcroft, B., Griffiths, G., a Tiffin, H. (goln) (1995), *The Post-Colonial Studies Reader* (Abingdon: Routledge).
- Ashcroft, B., Griffiths, G., a Tiffin, H. (1998), *Key Concepts in Post-Colonial Studies* (Abingdon: Routledge).
- Blandford, S. (gol.) (2013), 'Introduction', *Theatre & Performance in Small Nations* (Bristol: Intellect), tt. 1–18.
- Bohata, K. (2004), *Postcolonialism Revisited* (Llandybïe: Gwasg Dinefwr).
- Bough, J. (2011), *Donkey* (London: Reaktion Books).
- Brooks, S. (2015), *Pam Na Fu Cymru: Methiant Cenedlaetholdeb Cymraeg* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Césaire, A. (1969), *Une Tempête* (Paris: Editions du Seuil).
- Césaire, A. (2002), *A Tempest*, cyfieithwyd gan Richard Miller (New York: TCG Translations).
- Churchill, C. (1985), *Caryl Churchill: Plays 1* (London: Methuen Drama).

⁶³ Er enghraifft, gweler Gilbert, H. (gol.) (2001), *Postcolonial Plays: an anthology* (Abingdon: Routledge).

- Davies, J. (1992), *Hanes Cymru* (London: Penguin).
- Dolan, J. (2005), *Utopia in Performance: Finding Hope at the Theater* (Ann Arbor: University of Michigan Press).
- Du Bois, W. E. B. (2003), *The Souls of Black Folk* (New York: Barnes & Noble Classics).
- Edwards, E. (2013), *Perfformio: Stori'r perfformiwr ar lwyfan y Theatr Gymraeg* (Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch).
- Edwards, E. (2016), *Shakespeare yn y Theatr Gymraeg* (Caerdydd: Argraffwyr yr Abaty).
- Ghazoul, R. (2019), *Digging Deep*, rhaglen *Four Thought*, Radio 4, <<https://www.bbc.co.uk/sounds/play/m0009cd4>> [Cyrchwyd: 25 Hydref 2019].
- Gilbert, H. (gol.) (2001), *Postcolonial Plays: an anthology* (Abingdon: Routledge).
- Gilbert, H., a Tompkins, J. (1996), *Post-Colonial Drama: theory, practice, politics* (Abingdon: Routledge).
- Hechter, M. (1998), *Internal Colonialism: Celtic Fringe in British National Development* (Piscataway: Transaction Publishers).
- Hughes, T. (1993), *Shakespeare and the Goddess of Complete Being* (London: Faber & Faber).
- Iwan, D. (1983), 'Yma o Hyd' [cân], <<https://genius.com/Dafydd-iwan-yma-o-hyd-lyrics>> [Cyrchwyd: 20 Mai 2020].
- Jazminski, D. (2009), 'Liberating the Strange Fish: Visual Representations of Caliban and Their Successive Emancipation from Shakespeare's Original Text', yn Meyer, M. (gol.), *Word & Image in Colonial and Postcolonial Literatures and Cultures* (Amsterdam: Rodopi).
- Jones, A. (2015), 'The Other Internationalism? Missionary Activity and Welsh Nonconformist Perceptions of the World in Nineteenth and Twentieth Centuries', yn Williams, C., Evans, N., ac O'Leary, P. (goln.), *A Tolerant Nation? Revisiting Ethnic Diversity in a Devolved Wales* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 49–60.
- Jones, A., a Jones, B. (2003), 'The Welsh World and the British Empire, c. 1851–1939: An Exploration', *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 31 (2), 57–81.
- Kafka, F. (1917), 'A Report to an Academy', cyfieithiad Ian Johnston, <<https://www.kafka-online.info/a-report-for-an-academy.html>> [Cyrchwyd: 15 Awst 2020].
- Lewis, L. (2020), *Welsh and Khasi Cultural Dialogues*, <www.welshkhasidialogues.co.uk/index.html> [Cyrchwyd: 13 Mai 2020].
- Lloyd, S. M. (2007), *"Speak it in Welsh": Wales and the Welsh Language in Shakespeare* (Lanham: Lexington Books).
- Llyfrau Gleision, *Reports of the commissioners of inquiry into the state of education in Wales* (1847), <<https://www.llyfrgell.cymru/darganfod/oriel-ddigidol/deunydd-print/llyfrau-gleision-1847>> [Cyrchwyd: 25 Mai 2020].
- Lublin, G. (2009), 'Y Wladfa: gwladychu heb drefedigaethu?', *Gwerddon*, 4, Gorffennaf, 8–23.
- Mannoni, O. (1964), *Prospero and Caliban: The Psychology of Colonization* (New York: Praeger).

- Mignolo, W. D., a Walsh, C. E. (2018), *On Decoloniality: concepts, analytics, praxis* (Durham, NC: Duke University Press).
- Miles, G., a Bogdanov, M. (2004), *Hamlet William Shakespeare* (Caerdydd: UWIC Press).
- Nairn, T. (1977), *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism* (London: NLB).
- Nesvett, R. (2001), 'A Voyage of Fabrication and Discovery: Theatr Y Byd presents Ian Rowlands' Pacific', <http://www.theatre-wales.co.uk/critical/critical__detail.asp?criticalID=2> [Cyrchwyd: 19 Mai 2020].
- Quijano, A. (2000), 'Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America', *Nepantla: Views from South*, 1 (3), 533–80.
- Rowlands, I. (gol.) (2002), *Llais Un yn Llefain: Monologau Cyfoes Cymraeg* (Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch).
- Said, E. W. (1994), *Culture and Imperialism* (London: Vintage).
- Said, E. W. (2003), *Orientalism* (London: Penguin).
- Sanders, J. (2005), *Adaptation & Appropriation* (Abingdon: Routledge).
- Shakespeare, W. (1984), *Henry V*, Taylor, Gary (gol.) (Oxford: Oxford University Press).
- Shakespeare, W. (1986), *A Midsummer's Night Dream*, Brooks, Harold F. (gol.) (Llundain: Arden).
- Shakespeare, W. (1999), *The Tempest*, Vaughan, Virginia Mason a Vaughan, Alden T. (gol.) (London: Arden).
- Shakespeare, W. (2000), *The Merry Wives of Windsor*, Melchiori, Giorgio (gol.) (Llundain: Arden).
- Shakespeare, W. (2012), *Y Storm*, cyfieithiad Gwyneth Lewis o *The Tempest* (Tal-y-bont: Y Lolfa).
- Stephens, A. Closs (2016), 'The affective atmospheres of nationalism', *Cultural Geographies*, 23, 17 Chwefror, 181–98.
- Taylor, L. (2017), 'Welsh–Indigenous Relationships in Nineteenth Century Patagonia: "Friendship" and the Coloniality of Power', *Journal of Latin American Studies*, 49 (1), Chwefror, 143–68.
- Taylor, L. (2018), 'Global perspectives on Welsh Patagonia: the complexities of being both colonizer and colonized', *Journal of Global History*, 13 (3), Tachwedd, 446–68.
- Taylor, L. (2019), 'The Welsh Way of Colonization in Patagonia: The International Politics of Moral Superiority', *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 47 (6), 15 Chwefror, 1073–99.
- Teevan, C. (2009), *Kafka's Monkey* (London: Oberon Modern Plays).
- Thomas, E. (2019), *On Bear Ridge* (London: Bloomsbury Publishing).
- Tiffin, H. (1987), 'Post-colonial literatures and counter-discourse', *Kunapipi*, 9 (3) <<https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1705&context=kunapipi>> [Cyrchwyd: 13 Medi 2019].
- Williams, C., Evans, N. ac O'Leary, P. (gol.) (2003), *A Tolerant Nation? Revisiting Ethnic Diversity in a Devolved Wales* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).

- Williams, E. (2012), 'Adolygiad *Y Storm* gan Shakespeare', *National Theatre Wales Community*, <<https://community.nationaltheatrewales.org/profiles/blogs/adolygiad-y-storm-gan-shakespeare-cyfiethiad-gan-gwyneth-lewis>> [Cyrchwyd: 18 Awst 2019].
- Williams, G. A. (1985), *When Was Wales?* (Harmondsworth: Penguin).
- Williams, W. (1956), *Dail Pren* (Aberystwyth: Gwasg Aberystwyth).